

HET NIEUWE VRIJESCHOOLONDERWIJS

“De grootste bedreiging voor de mesnheid is niet het kwaad dat “de slechten” aanrichten, maar de passiviteit van de “goeden”. Martin Luther King.

Tijdens een cursus over interim management werd door Alex van Emst een verhaal verteld over het verschil tussen natuurlijk leren en schools leren. Bij alles wat over natuurlijk leren werd gezegd, werd ik overdreven enthousiast. Alsof iets wat ik lang zocht plotseling voor mijn voeten lag. “Zo zou vrijeschoolonderwijs moeten zijn”, kwam er in me op. “Zo is het eigenlijk bedoeld geweest.”

Ineens werd me duidelijk dat de praktijk van het vrijeschoolonderwijs op dit moment niet meer past op de idealen van weleer. Al jaren eerder was mijn persoonlijke ervaring dat het verhaal over vrijeschoolonderwijs vaak mooier was dan de realiteit. Dat kan zorgen voor een goede creatieve spanning, maar de kloof was te groot. Het vrijeschoolonderwijs ontwikkelde zich van natuurlijk- naar steeds meer schools leren.

Natuurlijk leren en de vrijeschool

Er wordt op dit moment veel geschreven over “natuurlijk leren”¹. Paradigma B onderwijs, duurzaam leren, ervaringsgericht leren, ontwikkelingsgericht leren zijn termen die hiervoor gebruikt worden. Er ontstaat een polemiek over de (wetenschappelijke) onderbouwing ervan. In mijn beleving staat het vrijeschoolonderwijs aan de basis van “natuurlijk leren”, maar er wordt in geen enkel artikel naar het vrijeschoolonderwijs verwezen.

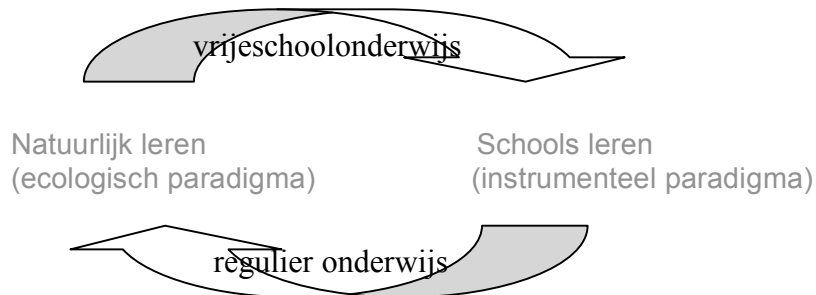
Studiecentra en begeleidingsinstituten zijn het natuurlijk leren aan het onderbouwen vanuit nieuwe wetenschappelijke inzichten², die een aanvulling zijn op de oorspronkelijke uitgangspunten en idealen van het vrijeschoolonderwijs. Uit hersenonderzoek blijkt dat de hersenen gehelen en delen gelijktijdig verwerken, emoties het leren ondersteunen, leren wordt bevorderd door uitdaging en geremd door angst, het zoeken naar betekenis is aangeboren, hersenen het best werken in samenspel met andere hersenen, hersenwerking associatief is. Het zijn zaken die de visie van het vrijeschoolonderwijs ondersteunen. Vanuit veel initiatieven met betrekking tot “het natuurlijk leren” is er de wens om afstand te nemen van centrale examinering. De vrijescholen daarentegen, die decennia lang streden tegen de centrale examens, lijken er nu voor te buigen en hun curriculum met zeer interessant ontwikkelde onderwijsvormen (vrij atelier, eindwerkstukken) aan te passen aan de vermeende eisen vanuit de centrale examens.

Bij het concept van natuurlijk leren, werk je vanuit een geheel ander paradigma dan vanuit het concept schools leren. Het eerste gaat uit van het ecologisch paradigma. Het tweede vanuit een instrumenteel paradigma. Stevens beschrijft deze paradigma’s (naar Wielinga) als volgt³:

Het ecologisch paradigma: de wereld wordt gezien als levend organisme, zoals cellen, dieren of ecosystemen. Binnen dit systeem worden vele netwerken aangetroffen, met daarbinnen weer andere netwerken. Deze netwerken houden het organisme in stand doordat zij structureel gekoppeld zijn, sensitief voor elkaar en responsief naar elkaar. Door optimale uitwisseling kunnen cellen zelfstandig maar ook gezamenlijk functioneren. De keuze van de organische metafoer houdt in dat een netwerk (leerling, organisatie, collega) ziek of gezond kan zijn. Het kan zelfs afsterven. Verder geeft het de onvoorspelbaarheid van de ontwikkeling en het zelfregulerende karakter aan. Kennis heeft het karakter van bekwaamheid om je adequaat te positioneren. Verbondenheid is de kernnotie en interactie de operationalisering ervan.

Het instrumentele paradigma: de wereld wordt gezien als een technische uitdaging. Kennis dient objectief te zijn teneinde hieraan technieken voor controle te ontleen: instrumenteel handelen. Betrouwbaarheid is het criterium. Hier gelden tal van instrumenten voor observatie en programmering om de leerontwikkeling objectief vast te leggen.

Het vrijeschoolonderwijs lijkt een paradigmaverandering te ondergaan in de richting van het instrumentele paradigma, terwijl het reguliere onderwijs zich opmaakt de sprong naar het ecologisch paradigma te maken.

Ontwikkeling vrijeschoolonderwijs

Ik zou graag het vrijeschoolonderwijs willen helpen vernieuwen. De gang naar schools leren dient omgebogen te worden. Teruggrijpen naar studie van de antroposofie is een opvatting die geen rekening houdt met de werkelijke verandering in de wereld om ons heen. Nieuwe leerkrachten zie ik veel goed werk doen, in de geest van de uitgangspunten van het vrijeschoolonderwijs, maar geen van hen heeft de behoefte de oude boeken te bestuderen. Daar staat het antwoord niet meer voor hen. Dat antwoord kunnen we alleen maar vinden als we zelf creatief en met kennis van zaken het onderwijs vorm geven.

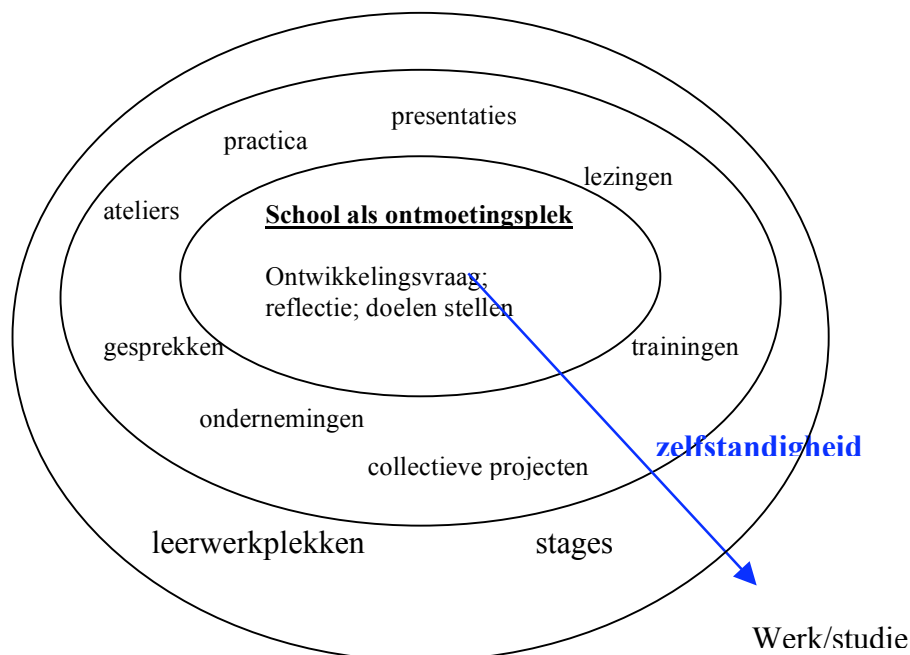
Zowel de inhoud als de organisatie van het schoolse leren dragen de kenmerken van het machinedenken uit de 19de eeuw: productiviteit, uniformiteit, lineariteit en fragmentatie (het instrumentele paradigma). Bij het vrijeschoolonderwijs gaat het in oorsprong om de (natuurlijke) menselijke ontwikkeling (het ecologisch paradigma). Op dit moment ervaren we in de maatschappij de globalisering als grote drijfveer. Het gevolg is dat er een toenemende behoefte aan onderlinge afhankelijkheid en samenhang ontstaat. De toenemende individualisering roept deze behoefte als tegenreactie op. Als je deze verandering serieus neemt, zou je dus een andere leerbehoefte kunnen verwachten en daarmee ander onderwijs moeten realiseren⁴. Als we denken in termen van menselijke ontwikkeling, zien we de ontwikkeling van een verhoogd bewustzijn. Dat betekent dat er meer overzicht en samenhang ontwikkeld moet worden. Daar waar voorheen door fragmentatie inzicht ontstond, zal in de toekomst vanuit het overzicht en de samenhang nieuw inzicht ontstaan. In dat licht zijn dyslexie, hoogbegaafdheid en o.a. beelddenken wellicht verkennende vormen van het nieuwe bewustzijn, of verschijnselen die bij de ontwikkeling naar een verhoogd bewustzijn horen. Maar hoe sluiten we nu met het onderwijs op dit nieuwe bewustzijn aan?

Het vrijeschoolonderwijs heeft zich ontwikkeld tot onderwijs met een vast programma. Het is de uitdaging om meer vraaggestuurd te gaan werken. We weten dus niet meer precies hoe het zit, maar we onderzoeken welk aanbod we kunnen geven dat past op de impliciet én expliciet gestelde vraag van de leerling. Kennis van de leeftijdsfasen geeft de mogelijkheid om invallen te krijgen die aansluiten op de vraag van de individuele leerling. Dit en inzicht in het mensbeeld van waaruit de leeftijdsfasen zijn beschreven, is dus voorwaarde voor de vernieuwing.

Vernieuwd vrijeschoolonderwijs een utopie?

Uitgaande van de beschreven ontwikkelingen vermoed ik dat het instituut school een diepgaande metamorfose zal ondergaan. Ik heb een droom over die toekomstige school, waarbij ik een bovenbouw (vrijeschool voor voortgezet onderwijs) zie. Voor het ontwerpen van het vrijeschool basisonderwijs zijn er heel andere uitkomsten denkbaar.

De fragmentatie moet omgezet worden in integratie, alles draait om samenhang, dus vakken bestaan niet meer. De tijd wordt niet meer in stukjes geknipt. Structuur is echter zeer belangrijk. De klassenstructuur wordt doorbroken en er ontstaat een gemeenschapsstructuur of beter een netwerkstructuur. De leeftijdsfase is van belang (dus kennis van de leeftijdsfasen ook), maar de leerlingen met dezelfde leeftijdsfase zitten niet meer voortdurend bij elkaar in de klas. De pedagogisch didactische antwoorden zijn wel op de leeftijdsfasen gericht. Het schoolgebouw zal aan andere eisen moeten voldoen. Het is meer een ontmoetingsplek en een plek waar de ontwikkelingsresultaten worden "gevierd", gereflecteerd en verdiept. De omgeving speelt een belangrijke rol. Vanuit het ontmoetingscentrum gaan leerlingen op weg naar plaatsen waar ze hun leervraag onderzoeken en beantwoorden. In de loop van de ontwikkeling neemt de zelfstandigheid en de leerervaring in de omgeving toe. Er zijn verschillende lesvormen: lezingen, gesprekken, practica, presentaties, trainingen, ondernemingen, collectieve samenwerkingsprojecten, ateliers. Het doen van een examen kan een individuele vraag van een leerling zijn, maar is geen doel van het onderwijs. De ontwikkelingen op diverse gebieden wordt er vastgelegd en besproken. Er wordt op gereflecteerd, waardoor de leerling de mogelijkheid heeft zijn ontwikkeldoelen bij te stellen.

Het vrijeschool concept

Een dergelijke visie kan alleen vorm gegeven worden als we het concept van het nieuwe vrijeschoolonderwijs weergeven.

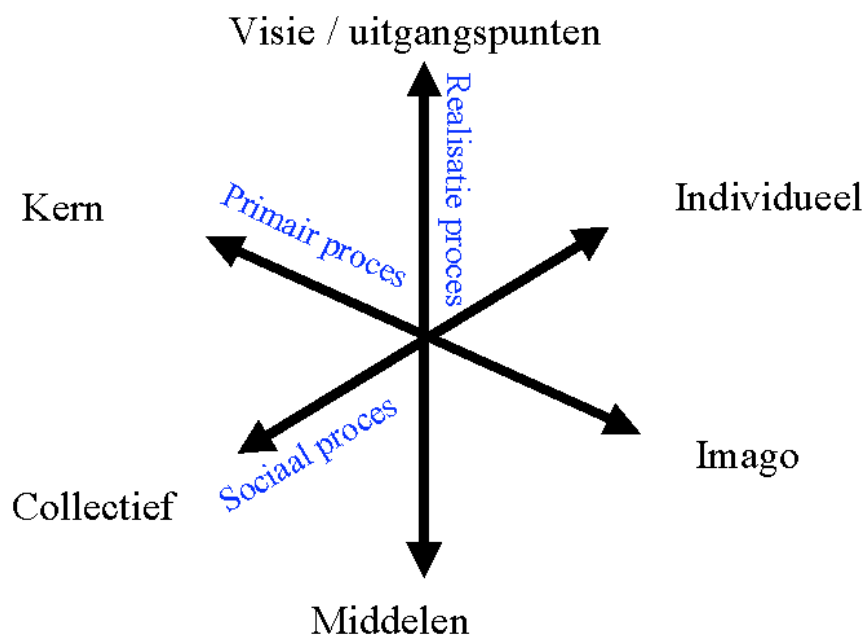
- ✓ Uitgangspunt van het vrijeschoolonderwijs is dat leren niet alleen het construeren van kennis is of dat leren het overdragen van kennis is, maar "leren is gelijk aan ontwikkelen".
- ✓ In de vrijeschoolpedagogie gaan we uit van het ecologisch paradigma.

- ✓ In dit ecologisch paradigma beschrijven we de ontwikkeling in leeftijdsfasen.
- ✓ Het leerplan wordt door de leraren zelf ontwikkeld, uitgaande van de vraag van het kind, en wordt niet bepaald door de eisen vanuit een overheid.
- ✓ Drie processen vormen het fundament van het onderwijs: het primaire-, het sociale- en het realisatieproces

Om het concept nog duidelijker te schetsen geef ik het verschil tussen vrijeschoolonderwijs en schoolsonderwijs in de volgende tabel:

Vrijeschoolonderwijs	Schools onderwijs
Leren is ontwikkelen	Onderwijzen
Ecologisch paradigma	Instrumentele paradigma
Ontwikkeling is gebonden aan leeftijdsfasen	Ontwikkeling is lineair
Kennisconstructie als middel tot ontwikkeling	Kennisoverdracht
Van geheel naar deel (samenhangend)	Van deel naar geheel (fragmentatie)
Onderwijs ontwikkeld door leerkrachten vanuit ontwikkeling	Onderwijs ontwikkeld door anderen vanuit eisen van de overheid
Aandacht voor primaire-, sociale- en realisatieproces als fundament	Leerproces en vakinhoud als basis
Brede ontwikkeling staat centraal	Vakinhoud staat centraal
Subjectieve kennis	Objectieve kennis
Verbondenheid als voorwaarde	Discipline als voorwaarde

De beschreven 3 processen zal ik verder uitwerken, want ze vormen het gereedschap voor de ontwikkeling van het nieuwe vrijeschoolonderwijs.

1. Het primaire proces

Het primaire proces in het (vrijeschool)onderwijs is het proces dat de ontwikkeling van de leerling beschrijft. Dit proces speelt zich af tussen de kern en het imago. De kern is dat wat de leerling in geestelijke zin eigenlijk is. Het imago is het beeld dat de buitenwereld van de leerling heeft. Je kunt ook kijken naar het onderwijs zelf: de kern is de menskundige ontwikkeling (lichaam, levenskracht, innerlijk en persoonlijkheid), terwijl het imago het werken aan hoofd, hart en handen is. Het is dus het proces waarbij er een impliciete vraag van de leerling is (kern) en een pedagogisch didactisch antwoord (imago). En het gaat er in het onderwijs om dat er een goede “match” is tussen die vraag van de leerling en het pedagogisch-didactische antwoord van de onderwijsgevende. Het is dus niet alleen de vorm en de inhoud van het onderwijs (periodeonderwijs, parciaal, sprookjes, legendes, etc); dat zijn de pedagogisch-didactische antwoorden. Het is ook niet alleen de vraag van de leerlingen (zichtbaar in hun gedrag: (on)gemotiveerdheid, (on)rust, dadendrang, veelheid, stress); het gaat om de match tussen die twee. Omdat die er, ook in andere onderwijsvormen, niet meer is, zijn heel veel mensen op zoek naar een nieuwe vorm van onderwijs. Dit primaire proces staat echter niet op zichzelf. Het wordt beïnvloed door twee andere processen.

2. Het sociale proces

Het sociale proces speelt zich af tussen het individu en het collectief. Het is het spanningsveld tussen de individuele kwaliteiten (van leerling/leraar) en de gemeenschappelijke belangen, waarderingen, normen en waarden. De competenties van het individu zijn een belangrijk ‘werkkapitaal’ voor het collectief. Individuele vrijheid en individuele ontwikkeling zijn dus uitermate belangrijk voor de ontwikkeling van het collectief. Het is dan ook niet verbazingwekkend dat er groot belang wordt gehecht aan deze individuele ontwikkeling. De gemeenschappelijkheid is volkomen afhankelijk van de individuele kwaliteiten. Het collectief is het domein van de samenleving. Het domein waar regels worden gemaakt om met elkaar om te gaan. Waar structuren worden gemaakt om solidariteit vorm te geven. Waar veiligheid wordt gecreëerd door saamhorigheid en heldere verbanden.

3. Het realisatieproces

Het realisatieproces vindt plaats tussen de visie (de doelen, de uitgangspunten) en de middelen die we hebben om de visie, of doelen te verwerkelijken. Het is het proces waardoor resultaten zichtbaar worden. Je kunt iemand willen leren schrijven, maar als je geen papier en pen ter beschikking stelt, blijf je steken in het idee dat je iemand leert schrijven. Door de middelen ter beschikking te stellen wordt het schrijfproduct zichtbaar, waardoor er reflectie kan optreden. Het is het proces dat sterk verbonden is met zingeving en motivatie. Als iets gerealiseerd wordt, wordt de identiteit van de leerling (of organisatie) versterkt.

Het onderwijsontwerp

De drie beschreven processen vormen het gereedschap om het nieuwe vrijeschoolonderwijs vorm te geven. Het is onjuist om dat vanachter de bureautafel te ontwerpen. Dat moet in het werk gebeuren. Iedere leraar die deze ontwikkeling wil vorm geven, wordt getraind in het concept. Vervolgens kunnen er volkomen vrij allerlei onderwijsvormen, situaties, middelen, en andere zaken ontworpen worden. Alle processen dienen aan bod te komen en moeten elkaar gunstig beïnvloeden. Als er iets niet helemaal lekker loopt, wordt er geanalyseerd welk proces nog onvoldoende vertegenwoordigd is. Door het proces te volgen in uitvoering, reflectie en ontwerp wordt het nieuwe vrijeschoolonderwijs vormgegeven. Dat kan stapje voor stapje, maar ook totaal. Het is afhankelijk van de leerkrachten en (het deel van) de school dat die stap wil zetten. Voorwaarde is dat er een lerende houding is. Dat men zich

voortdurend wil ontwikkelen. Dus voorwaarde is dat er een professionele (of lerende) cultuur is in de school⁵.

Wie durft?

Vele lezers zullen denken, maar hoe moet dat dan? De moeilijkheid is dat we allemaal opgegroeid zijn in het instrumentele paradigma, waardoor we deze vraag stellen; het type vraag dat de instrumentaliteit, het praktische en toepasbare voorop stelt. Voor het nieuwe vrijeschoolonderwijs moet je vanuit het ecologisch paradigma willen werken.

Ik wil graag de discussie over dit onderwerp breed oppakken. Het liefst zou ik met (een deel van) een school aan het werk gaan om het vrijeschoolonderwijs te vernieuwen. Om de discussie op gang te helpen heb ik een forum opgericht (www.passenier.com : Discussieforum). Mocht u iets in mijn voorstellen zien dan kunt u mij bereiken onder info@passenier.com.

---

¹ Diverse artikelen waaronder: "Het onderwijsblad (AOB)" bv in no 5, 5 maart 2005;

Volkskrant 5 maart: "Het nieuwe leren is hard leren"

Volkskrant 9 maart: "Kees Beekmans: Het nieuwe leren"

² Gardner, 1983; Costa, 2000; uit natuurlijk leren en duurzaam leren.

³ Uit: zin in school, Luc Stevens, cps 2004; Wielinga, 2001: Netwerken als levend weefsel: De 4 paradigma's waarover wordt gesproken zijn: het instrumentele, het strategische, het communicatieve en het ecologische

⁴ Natuurlijk leren en duurzaam leren: www.natuurlijkleren.org en www.duurzaamleren.org

⁵ Hans Passenier; "Hoe wordt vrijeschoolonderwijs weer vernieuwingsonderwijs", 2005